

המדינה חסרה יהודים: העולים במלחמה ובפוליטיקה

דבורה הכהן

ימים אחרים לאחר החלטת עצרת האו"ם על חלוקת הארץ והקמת מדינה יהודית, התכנס חבר מרכז מפא"י לשיבה תנינית. דוד בן-גוריון נשא את הנאום המרכזי, ולאחר סקירת האירועים שהובילו להחלטת האו"ם, הוא מיהד להעמיד את נושא העלייה במרכז הדיון. בן-גוריון קרא לעלייה המונית ללא סייג ולהעמדתה בראש סולם העדיפויות של המדינה החדשה. לדבריו יעדים בדוגמת 'קביעת שם, בירה, ממשלה, המנון, חוקה, תקציב, מטבע, צבא ומשטרה' לא יהיה קשה להשיג, אך 'המדינה חסדה דבר אחד יסודי, שהוא הסכנה הדנינית והתמור ביותר: היא חסדה יהודים. וכל זמן שחסרון זה לא יתמלא במידה מינימלית, אין ביטחון לקיום המדינה'. באותה ישיבה החליטו לגשת להבנת תבנית אופרטיבית לכינון מוסדות המדינה ולטיפול בסוגיות יסוד של המדינה החדשה. במסגרת ההיערכות הוחלט להקים שש ועדות: תחיקה; החיישבות והשקאה (פיתוח מקורות המים); פיתוח; כלכלה ותעשייה; חינוך; עלייה וקליטה. על הוועדות הוטל ללבן את הצעותיהן ולתגישן למוסדות המפלגה שייקראו להחליט. במקורי הפעולה המרכזית לקראת הקמת המדינה עמדה באמור סוגיית העלייה והקליטה. על חברי הוועדה הזאת נמנו פעילים מרכזיים שעסקו בנושאי העלייה ועמרו בצומאי העשייה בתחום זה בארץ ובה"ע.¹

העלייה הייתה חלק אינטגרלי מחזון המדינה היהודית והסממה 'עלייה חופשית' – מדינה עברית, שנישאה בשלטי ענק בתהלוכות המפגינים בארץ בשנות המאבק על הקמה המדינה, ביטאה את אותה משאה נפש שהייתה נחלת כל המחנות הפוליטיים.²

1. ישיבת מרכז מפא"י, 3.12.1947, 23/47.
2. חברי הוועדה לעלייה וקליטה היו הירי ולמו איסרח (אח), מוכי מפא"י נחמיה יוספיל, חברי מפא"י: חיים בלס, זאב שני, חיים חפמן (וחיל), נתן ריינהולד (רינת), אלישבע קפלן, עדה מימון (פישמן), ועוד. הישיבה של הוועדה התקיימה במהלך ינואר 1948, ראו ישיבות הוועדה, אמ"ע, 7/24/48.
3. המנון 'עלייה', להגדרת הגדרת יחידים לארץ-ישראל, טען כיח ערבי שמקורו במסורת יהודית. בתנוה זה השתמשו במשך רוחה ונוספה לו משמעות אידאולוגית ציונית מאז שלח המאה התשע עשרה. במנון 'הגירה', בהקשר לבואם של יהודים לארץ-ישראל, עשו שימוש הבונים הערבים. 'המדיניות והמדינה' במדינת ישראל וכן 'הפוסט-ציוניזם' – המבקרים את מדיניות הגנועה הציונית ומדינת ישראל – משתמשים במנון 'הגירה' כדי להדגיש את ביקורתם על ההיסטוריוגרפיה הציונית וכדי לכלול את עצמם ממנה, ראו ברך קמרינג, מהגרים, מתיישבים,

המדינה חסרה יהודים: העולים במלחמה ובפוליטיקה

זאת עולות כמה שאלות: מה ראו חברי מרכז מפא"י לכוון יעדה לעלייה וקליטה בשלהי שנת 1947, כששאלות דוחקות ומשימות קדימיות ניצבו בפני ההנהגה מפא"י העתידה לעמוד בראש המדינה? מדוע גיבנה סוגיית העלייה במפא"י כאינטנסיביות רבה יותר מאשר במפלגות אחרות? ומי היה היוזם והדוחף לדון בסוגיה זו באותה שעה?

מאחורי ההחלטה על הקמת הוועדות במפא"י עמד בן-גוריון. מראשית שנות הארבעים עסק בן-גוריון ללא לאות במאבק להקמת המדינה. הוא ראה בעלייה הגדולה לא דק חזון ויעוד, אלא מסדה ואמצעי להשגת היעדים המדיניים, הביטחוניים וההכרחיים במדינה העתידה לקום. בדבריו במרכז מפא"י בתחילת דצמבר 1947, הוא דיבר על עלייה של מיליון וחצי עולים, שעם היישוב היהודי הקיים ימנו יחד למעלה משני מיליון יהודים.⁴ בשלהי 1947 התבנית שהציג בן-גוריון נראתה הזויה ותלושה מהמציאות, בשעה שאיום המלחמה של מדינת ערב כבר הפך מציאות, ואיש לא ידע מה ילד יום ומה יהיה גורל היישוב היהודי.

ספק אם בקרב מאויני בן-גוריון במרכז מפא"י היו כאלה שידעו מה המתנה מאחורי דבריו, הייתה זו תבנית שנערכה ביזמתו שנים אחדות קודם לכן ונשמרה בסוד, ואליה כיוון בן-גוריון. כעיצומה של השואה, בשנים 1942-1945, עסק בן-גוריון בליבון שאלות היסוד והתבונן התשתיות החינוכיות למדינה. העלייה הגדולה הייתה הציר המרכזי בתכנית, שרק אז להבאת מיליוני עולים, העסיק בן-גוריון את סוכי הממוחים בארץ בתחומים שונים: איתור רופין, מקבוצניס ההתיישבות התקלאית בארץ; אברהם גרונבסקי (גדנות), מנהל קרן קימת לישראל; אמיל שמורק, ראש המחלקה למסחר בסוכנות היהודית; אליעזר קפלן, גורב הסוכנות; דוד הורוביץ, מנהל המחלקה הכלכלית בסוכנות; זיגפריד הופפין, מנהל בנק אנגלו-פלשמינה; יצחק אלעזר וילקנסקי (וולקני), מחלוצי חקר החקלאות, ועוד. המומחים נדרשו ללבן את הסוגיות המדעיות הברורות בעלייה הגדולה שתבוא ארצה בתוך 18 חודשים, היעזר שהציב בן-גוריון, ולהבין תכניות אופרטיביות לקליטתם של העולים בדיוך, בתעסוקה כענפי המשק השונים, בתחיישבות, בתעשייה, בפיתוח מקורות המים בארץ, ועוד.⁵ אותן תבניות נערכו בשנים הטרטיות של הכחדת המוני היהודים באירופה, ובעיבוד התבנית המפורטת, להבאת מיליון עולים וקליטתם, פעלו חברי הוועדות עד חום המלחמה (1945). ההחלטה באו"ם על הקמת מדינה יהודית חלה כשנתיים לאחר מכן (1947), מבאן שלגבי בן-גוריון לא דובר

1. לרלים, חל אביב 2004. כן ראו מאמרי של יזורה שנתה ככתב העת היתארת ובקורת, וראו משה ליסק, "הסוציולוגים ביקורתיים" רסוציולוגים ממסדיים" כקוללה האקדמית הישראלית: מאבקים אידאולוגים או שיה אקדמי ענייני, פנחס גינורס ואבי בראלי (עורכים), פולמוס כן זמננו: גישות מתקדמות ואידאולוגיות, קריית שדה בוקר 1996, עמ' 60-98.
2. דא לעיל, הערה 1.
3. דבורה הכהן, תוכנית המיליון, תוכניתו של דוד בן-גוריון לעלייה המונית בשנים 1942-1945, חל אביב 1994, עמ' 11-13. בן-גוריון ררש תחילה להיערך להבאת שני מיליון עולים, אולם בגלל התנגדותם של רבים מהמשתתפים בתכנון זה, הוחלט להכין תכנית לקליטת מיליון עולים.

כהפזרת רעיון ערסילאי, אלא בתכנית מעשרת ומפזרת שהייתה מונחת במגירתו, והקמת המדינה נראתה לו העיתוי הנכון להציאה אל הפועל. חברי הוועדות של מפא"י נקראו לעסוק ללא דיחוי במשימה שהוטלה עליהם. הוועדות התכנסו בינואר 1948, והיו אמורות להציג את תכניתיהן לפני ועידת מפא"י, שעמדה להתכנס בדאשית 1948.⁶ בעקבות רבין כ"גוריון היה ריון גם בוועדת המצב, שתכניה היו חברי הנהלת הסוכנות היהודית והוועד הלאומי, וגם הם רנו בסוגיית העלייה הגדולה הצפויה לבוא.⁷

הריונים על העלייה והקליטה לא כוונו רק לשנים שיבואו. כבר באותה עת היה ידוע על מאות אלפים משאית הפלטה שנמצאו במחנות העקורים באירופה – בגרמניה, באוסטריה ובאיטליה – וכן בארצות הבלקן ובמזרח אירופה. ההערכה הייתה שחלק ניכר מהם יבקשו לעלות ארצה עם כינון המדינה.⁸ מנהיגי היישוב צפו שגם מארצות האסלם יבואו עולים רבים. לבר מזה היו במחנות המעצר בקפריסין רכבות מעפילים שהבריטים גירשו לשם. ההנהגה הייתה שהמעפילים העצורים בקפריסין יעלו ארצה מיד לאחר קום המדינה. היין בעלייה לא כוון אפוא לעתיד הדחוק, אלא היה רחוק, והיה צריך להעריך לקראתו.

עיון בשאלה העלייה והקליטה מלמד כי חוץ מדברי כ"גוריון, ברבר החשיבות בהנאת רכבות עולים בשנים שלאחר כינון המדינה, כבר בשלהי 1947 קליטת עולים הייתה נושא שדרש ריון. כ"גוריון ראה דחיפות רבה בליבון סוגיית העלייה והקליטה לא רק מתוך ציפייה לעולים העתידים לבוא, שהיו שלא כפי שמקובל לחשוב ציבור גדול של עולים חדשים כבר היה בארץ בשלהי 1947. סביר להניח שב"גוריון כיוון את דבריו לעולים הנמצאים בארץ, שאותם כלל בעולים שציפה לבואם וגם בעבורם כיש להכין כלים לקליטה.

העלייה בשנת 1947 והתחזית לשנת 1948

בשנת 1947 באו ארצה 21,500 עולים. על אלה נוספו כ-8,000 בני נוער שבאו במסגרת 'עליית הנוער' בשנים 1946-1947, התחנכו במוסדותיה שנה או שנתיים, ובשלהי 1947 הגיעו לבגרות, עמרו ברשות עצמם והצטרפו אל ציבור הבוגרים. בהם היו גם

6 הישיבות של ועדת העלייה והקליטה שהקים מרכז מפא"י התקיימו ב-14 וב-21 בינואר 1948, אמ"ע, 7/24/48.

7 א"מ, תיק ועדת המצב, חטיבה 41.

8 התחזית לעלייה מארצות הבלקן ומארצות מזרח אירופה שבשליטת ברית המועצות הייתה מותנית בעמדת המשטר הקומוניסטי. המשטר הקומוניסטי לא אפשר יציאה חופשית מן הארצות שבשליטתו ועל כן קשה היה לצפות את היקף העלייה ועתידה מארצות אלה. ראו דבורה הכהן, עולים בסעודה: העלייה הגדולה וקליטתה בישראל, 1948-1953, ירושלים 1994, עמ' 19-22.

המדינה חסרה יהודים: העולים במלחמה ובפוליטיקה

בני נוער שבהגיעם ארצה כבר היו בני 18 ומעלה.⁹ זרם הבאים בעליית הנוער הלך ותמשך. בר כבר עם בואם של העולים 'הגנאלים', פעלה גם ההעפלה במלוא התנופה. כעת שהתקבלה באו"ם חגנית החלוקה והחלטה על הקמת מדינה יהודית, כבר הייתה בעיצומה התארגנות המעפילים שעמדו להפליג ב'פאנים' – שתי ספינות שנועדו להסיע ארצה אלפי מעפילים. הספינות הגיעו שבוועות אחרים לאחר ההלסת האו"ם, ושמן הסוב ל'קיבוץ גלילות' 'העצמאות'. על סיפון היו 15,239 איש. הבריטים מגעו מן המעפילים באניות אלה לעלות אל החוף, והם נשלחו למחנה המעצר בקפריסין. בהנהלת הסוכנות האמינו שגם הקמת המדינה יעלו ארצה כל המגורשים לקפריסין.

בתחילת 1948 היו צפויים להגיע מאירופה אלפי בני נוער שאורגנו במסגרת עליית הנוער, נוסף על הגערים שכבר היו בקפריסין והבריטים כבר החזירו את עלייתם. גם מבצעי ההעפלה נמשכו, ובחדשים 'ינואר-אפריל 1948 הגיעו שמונה ספינות ובזון 5,500 מעפילים שגורשו לקפריסין. עוד שתי אניות שיצאו במבצעי ההעפלה הגיעו אל חופי הארץ ב-17 במאי 1948, באניות עולים שבאו למדינת ישראל הריכוזית, ונקראו 'לניצחון' 'מדינת ישראל'.¹⁰

עולים במלחמה

כשיבר כ"גוריון על חשיבות העלייה הוא הוסיף את ההיבט הביטחוני, שילוב העולים במלחמת העצמאות החגבר הכוח הצבאי בחזית שולחה והסלמה. בחודשי חורף 1948 עסקו שליחי 'ההגנה' באירופה, בקפריסין ובצפון אפריקה בגיוס צעירים ובהכשרה צבאית לקראת עלייתם ארצה והשתלבותם בכוחות הלוחמים. חוץ מהעולים, שבאו במסלולים שנובדו לעיל, היו שתי קבוצות ייחודיות של צעירים שהגיעו ארצה. אנשי 'גיוס חוץ לארץ' (גח"ל), 'רמתגריב חוץ לארץ' (מח"ל).

גיוס חוץ לארץ – גח"ל: כעשרים וחמישה אלף צעירים גייס וארגן ארגון ההגנה באירופה, בצפון אפריקה ובמחנות קפריסין, מקצתם נשלחו ארצה כטרם הקמת המדינה, הרובם באו לאחר סיום השלטון הבריטי. הם באו בעולים מתוך כוונה להישאר בארץ. אנשי גח"ל גויסו לצבא עם בואם ארצה והיו תגבורת חזיתית בימי המלחמה, חלק ניכר מהם שירתו ביחידות לוחמות היו יותר מרבע מכוח האדם בגח"ל. במלחמה העצמאות נפלו 246 איש מתוכם.¹¹

9 דוד גיל, דפי עלייה, שלושים שנות עליית לארץ ישראל, 1919-1949, ירושלים תש"י, עמ' 18-19. התחזית על עליית הנוער לוקמו מתוך דת של הלשכה לעליית הנוער אל הקונגרס הציוני ה-22, ירושלים 1946, וכן מסיכומים סטטיסטיים של המחלקה לעליית הנוער בסוכנות היהודית, 1948. תשי"א, דא"ג ברכות הבין, ילדי הנמק: עליית הנוער 1933-1948, ירושלים תשע"ב.

10 ירד שטרי, גידוש קפריסין, 1949-1948, ירושלים 1981.

11 יעקב מרקוביטצקי, גולה לוחמת: גיוס חוץ לארץ במלחמת העצמאות, תל אביב 1995, עמ' 195-202.

מתנדי חוץ לארץ – מחל' במלחמת העצמאות היו צעירים מחו' שהתגברו לחילום לצר היישוב. הם באו מ-43 ארצות, אך רובם באו מארצות הברית ומבריתניה. היו מהם שהגיעו עוד טרם הקמת המדינה, התגברו למחרות והשתקפו במאבק של היישוב נגד הבריטים. במהלך המלחמה הם מנו כ-3,500 גברים ונשים, רובם היו בעלי ניסיון צבאי קודם, שלחמו בצבאות של ארצות מוצאם. רוב מתגדרי חו' היו יהודים שבאו ממגזרים לאומיים, מתוך הרהות עם היישוב היהודי הקטן בארץ במלחמתו נגד צבאות מדינות ערב. מקצת המתגדדים לא היו יהודים, ובאו ממגזרים הזמניים, לסייע כדי ניצולי השואה שביקשו להקים מדינת ריבונית ומגזרים אחרים. היו מאנשי מח' שהחליטו להישאר בארץ בעולים.¹²

העלייה – גורם מתסיס במערכת הפוליטית

מפא"י עסקה בעלייה וקליטה. לא היה זה בבחינת חזון לעתיד, אלא בקליטה של ציבור גדול של עולים שכבר הגיעו ארצה ושל עולים שהיו צפויים לעלות בתוך זמן קצר. בתכנית שנערכו לקראת הקמת המדינה וכינוי מוסדותיה היה צורך לערוך בחירות כדי לקבוע את ההנהגה במדינה. עם הקמת המדינה נקבע שיתקיימו בחירות לאספה המכוננת (הכנסת) באוגוסט 1948, ועל בסיסם תוקם הכנסת, ממשיכת ישראל וכל מוסדות המדינה. בחירות אלה היו קריטיות למפלגות, מאחר שבין עתיד היה להקבע כוחן הפוליטי. ציבור גדול של עולים, שהותם הפוליטית לא הייתה ברורה, היה עשוי לגרום למהפך במפה הפוליטית שעוצבה ביישוב, ולכן סוגיה זו תפסה מקום מרכזי במערכת הפוליטית.

לנושא העלייה נודעו היבטים פוליטיים במשך כל תקופת המנדט. היישוב היהודי בארץ היה חברה דינמית בתהליכי צמיחה והתפתחות, אך מפולג למחנות אידאולוגיים שהתחרו ביניהם על השגת כוח השפעה בתורה המתהווה במאבק לעצב את אופייה התרבותי והחברתי ולקבוע את דפוסי המבנה הפוליטי שלה. מאחר שהעלייה הייתה המקור העיקרי לגיוס תברים אל שורות המפלגות, התחולל מאבק בין המחנות הפוליטיים על שילוב העולים בתוך מסגרותיהם. את אופיו של המאבק ועצמותו הכתיבו התנאים החברתיים והפוליטיים, שהיו בתקופות של התחרות וצמיחה מדירה גדלה והתרחות בין המחנות הפוליטיים. גורם בעל השפעה ניכרת במערכת היחסים בין המחנות הפוליטיים

עמנואל סיון, דור תשיח: מיתוס, ריזון וחברון, תל אביב 1991. לימים היה זה נושא לפולמוסים בציבור הישראלי, ראו אנשים שפירא, 'היסטוריוגרפיה וזכרון: מקרה לשרון תשיח', יהודים חרשים יהודים ישיבים, חל אביב 1997, עמ' 46-85.

12 שלא כאנשי מח', רוב אנשי מח' לא התכוונו להשתקף בארץ, והם חזרו לארצות מוצאם לאחר המלחמה, ראו יעקב מרקוביץ, מחל': מתגדרי חוץ לארץ במלחמת העצמאות, ירושלים תשס"ג.

היה הרכבה של העלייה מבחינת הזהות הפוליטית. בשנות המנדט, עד מלחמת העולם השנייה, חלק ניכר מן העולים היה בבחינת עוורח מוצרות בויקתה הפוליטית, מאחר שאת השלבים הראשונים בסוציאליזציה הפוליטית שלהם עברו העולים עוד בגולה, בפעילות התנועה, ובייחוד בעת ארגונם לעלייה. במצב זה הגיעו המחנות הפוליטיים להסכמים ביניהם בדבר חלוקת תחומי השפעתם עוד בתהליך שילובם של העולים במסגרות פוליטיות. במגמה זו נקבעו ביניהם גם הסדרים, שקבעו הקצאה פרופורציונלית של משאבים, וכן נקבע עקרון האוטונומיה.¹³

בריונים, שהתנהלו ערב הקמת המדינה במסגרות שונות, לא העמידו לבחון את הבעייתיות הגדולה של קליטת עלייה גדולה במישור הכלכלי, החברתי והתרבותי. בעת הכרזה על הקמת המדינה, אח המקום המרכזי תפסה ההצהרה על פתיחת השערים לעלייה לא מוגבלת, אך שלא נשוא זה עמד על הפוך באותה עת, אלא הקרבות שהתחוללו בארץ הם שתפסו מקום מרכזי בתורעת הציבור היהודי בארץ. ברוב חוגי הציבור במדינה הייתה הסכמה כללית ביחס לחשיבותה של העלייה, בייחוד כשורים החלו לערער על זכותה של ישראל לפתוח את שעריה לעלייה גדולה. התמיכה בעלייה גברה והתחשלה, ביישוב ובחנהגה, עם העילתו המחורשת של נושא העלייה בידיה הכינאומיות. אולם הייתה זו עמדה עקיבנית ולא החלטה אופרטיבית על הבאת עלייה גדולה. יש לכור כי השאלה העיקרית שהעסיקה אח ראשי היישוב היהודים הראשונים למדינה העצמאית היה תגברת הלחמים. שיקול זה הוא שהביא לידי העדפת עולים צעירים שיוכלו לתרום למאמץ המלחמה.

בתוך סערת המלחמה והריזנים המדיניים שתכננו בהם אחר זה, הוטס הצרה העיסוק בהיבטים המעשיים של קליטת עלייה גדולה, ובכלל זה השלכותיה על המערכת הפוליטית, בייחוד בתקופה של מעבר לישות ריבונית חדשה, מעבר שמטבעו הוא ריש ושכיר. תקופה זו אופיינה במורעות פוליטית גבוהה וביוקה הדוקה של דוב בני היישוב לתנועות פוליטיות. למאבק המדיני על עתיד הארץ התלוותה הזהות אידאולוגית לתנועות השונות, נאמנות ואף קנאות לעמדותיהן ולגישותיהן. במהלך המאבק המשותף נגד הבריטים נוצר קונסנזוס לאומי, ורוב חוגי היישוב התלכדו סביב המוסדות הלאומיים, מתוך הסכמה לשיטוף פעולה ולקבלת מרות בנושאים הנגזרים מן המאבק הלאומי. אולם עם הקמת המדינה חזרו ועלו יריבויות ישנות וגדל המתח הפוליטי, ואלה עוד גברו לקראת כינון מוסדות השלטון.

עלייה גדולה הייתה עשירה לערער את האיזון בין המחנות הפוליטיים, ואף לטרון אח כל המערכות בזירה החברתית והפוליטית, שהתגבשו בתקופת היישוב. גם השלכותיה על התפתחות המדינה וצביונה התרבותי היו עשויות להיות מרחיקות לכת. תמורה גדולה ומדירה בדיקפה ובדיקבה הרמוגרפי של החברה בארץ צפנה בחובה סיכון, וגם סיכוי,

13 דן הורוביץ ומשה ליסק, מישור למדינה: יהודי איך-ישראל בתקופת המנדט הבריטי בקליטת פוליס, תל אביב 1977, עמ' 318-331.

לכל אחד מהמחנות הפוליטיים. בעיקר הייתה עשויה להיות גורל כיוס להנהגה הפוליטית השלטת, כחזיון מעמדה הדומיננטי או בערעור. כך מוסברת פעילותה הנמרצת של מפא"י בנושא העלייה. לא פחות מהסיכון למעמדה, הלדיב את הנהגתה גם הסיכוי לעצב את דמות המדינה, כדברי אחד הפעילים: "כי ירדע שכל מה שהמפלגה קובעת, הוא למחרת עמדת ההסתדרות והתנועה הציונית".¹⁴

וערת העלייה והקליטה, שכאמור מונחה במפא"י בדצמבר 1947, גיבשה הצעות מפורטות לארגון העלייה ולקליטתה במשך שלוש השנים הראשונות למדינה. הנהגה הכסית הייתה שיעלו ב-100,000 עולים בשנה.¹⁵ ההחלטות לעלייה לא היו מוגזמות. אדרבה, מספר העולים עלה על המשוער. בשנת 1948, מינאר עד דצמבר, עלו לארץ 118,893 עולים. רובם הגדול באו לארץ לאחר קום המדינה וקצב העלייה גדל במהירות: ממאי 1948 עד סוף אותה שנה עלו לארץ 102,879 עולים, ולמעלה ממספר זה עלו כארבעת החודשים הראשונים של 1949.¹⁶ בשנה הראשונה למדינה – ממאי 1948 עד סוף אפריל 1949 – עלו לארץ כ-210,000 עולים. מספר העולים היה כפול מן ההחזית.¹⁷ עם קום המדינה היו בארץ כ-650,000 יהודים, הייתה זו אפוא תוספת נכבדה ביותר, כל אדם שלישי היה עולה חדש. המפקד הראשון בישראל (ירושם התושבים) נערך ב' במרחשון תש"ט (8.11.1948). במפקד נמצא כי האוכלוסייה במדינת ישראל מנתה בסך הכול 783,500 נפש, ומהם 716,000 יהודים.¹⁸

ציבור העולים שעלו ארצה ב-1948 ובתחילת 1949 היה מגוון. רובם היו אנשים צעירים, משואית הפלטה, שכשנות המלחמה נותקו ממוסדות ההשכלה וממעגל הבריחה והתנסו בחוריה מפורסות. היו בהם כאלה שהשתייכו לחנוניות ויועז כטרם המלחמה ובעלי תודעה הברחית ולאומית בעלת היות פוליטית. אולם רבים אחרים לא הבידו את המערכת הפוליטית בארץ, ועמדותיהם הפוליטיות לא היו מגובשות. לבן משכו העולים את תשומת לבן של הנהגות המחתות הפוליטיות, וכל מחנה ומחנה ביקש לצדף את העולים אל שורותיו, להגביז את כוחו הפוליטי ולחזק את השפעת האידיאולוגיה שלו עליהם.

הדימוי של העולים בקרב הוותיקים והיחס כלפיהם

ציורו של ציבור גדול של עולים, שזהותם הפוליטית לא הייתה ידועה, עורר חשש ורתיעה בקרב מנהיגות היישוב, ואלה עוד גברו בשל הדימוי הבעייתי של העולים בקרב

14. ישיבת מרכז מפא"י, 8.1.1948, אמ"ע, 24/48.
15. ישיבת ניאר, 1948, שם, 7/24/48.
16. כינואר 1949 עלו 27,530 עולים, בפברואר 24,467, במרץ 31,914, ובאפריל 23,275. עיבוד נתונים שלוקטו מדוחות של מחלקת העלייה בסוכנות.
17. ממאי עד דצמבר 1948 עלו כ-103,000 עולים, ובהדרגה ניאר-אפריל 1949 עוד כ-107,000 עולים.
18. שנתון סטטיסטי לישראל, תש"י, ירושלים תש"י, עמ' 12-13.

הוותיקים. ההלישות והניכור היו אפוא מנת חלקם של העולים החדשים, כפי שאירע גם למהגרים כמקומות אחרים בעולם: "העווע של הניכור", כפי שהגדיר החוקר האמריקני אוסקר הנרלין.¹⁹ הדגש הניכור הייתה חריפה בקרב ניצולי השואה. אחם אנשים מיסדים ודוויים שהגיעו מן התופת באירופה, קיוו למצוא בארץ מרגוע לכאב של שנות הסבל הקשות שנשאו על גבם. העולים הוסדרו גם בשאלות דבות הנוגעות לעתיד הצפוי להם. מפגש עם הוותיקים בארץ היה לחוריה מאוכזת וכואבת, הם הדגישו שאין און קשבת לסבלם וחוור ורור וניכור גם כשירותם הצבאי כמלחמת עצמאות.

מחקרים, שנעשו על החיילים העולים ובין החיילים בני המשפחות הוותיקות את הדיבור על הניכור בין החיילים העולים ובין החיילים בני המשפחות הוותיקות בארץ, אף על פי שנלחמו שכם אל שכם בקרבות מלחמת העצמאות. לדברי עמנואל סיון התחדדו הדורות הניכור של העולים בשל בואם מ'פלטה' אחת, 'הפלטה של השואה'.²⁰ הזרות התרבותית והתרבותית גרמו לדימוי הנמוך של העולים כעניי הוותיקים, והגבירו גם את אכזבתם הדבה של העולים מן הארץ ותושביה, כפי שעלה מתוך מחקד שערכה יחידת המחקר הפסיכולוגי של צה"ל בקרב אנשי גח"ל.²¹

גם בספרות היפה, שנכתבה על העולים החדשים כמלחמה, מופיע מוטיב הניכור: 'הוותיקים' אנשים אחרים הם, לייור, פשוטים הם וטבעיים [...] בריאים הם ריפים, לעזאזל, ואתנו הם לא סובלים [...] זהה פה אני חד אני, זו חמלה המסתייגת [...] כן, כן, בחורים טובים הם, אבל אותנו הם לא סובלים'.²² את דוב הספרות שנכתבה על העולים בדאשיש שנות המדינה כתבו הקולטים, סופרים מהיישוב הוותיק, שביטאו את עמדותיהם בתיאור העולים. הסופרים, שגרלו על המיתוס של ההולם הציוני, היו ספוגים באידאולוגיה של שלילת הגולה והצורך ב'כור היתור'. עם זאת היו כיום שהראו דגישות לסבלם של העולים החדשים, כמו יהודיה הנדל, הנדל כדוטס ואחרים.²³

אם בקרב הלוחמים הייתה תחושת ניכור, גדולה יותר הייתה הזרות בקרב אנשי היישוב הוותיק ובין העולים שהתגוררו בקרבתם, וזאת בשל קרבת המקום דווקא.

19. Oscar Handlin, *The Uprooted*, Boston 1973, p. 259.

20. סיון ליעל, הערה 11, עמ' 84.

21. ספטמבר 1949, רא"צ תד"ר. ראו גם סיון, שם: משח ליסס, 'דימוי עולים', סטטיסטיקה וחיוב בתקופת העלייה הממונית בשנות החמישים', קמדר, 43 (תשמ"ז), עמ' 44-125; זהה וילנקה, אחם וזים: ניצולי השואה במדינת ישראל, 1948-1952, ירושלים 1994, עמ' 209-215.

22. יהודיה הנדל, אנשים אחרים הם, מדורכת 1950, עמ' 57, 65. ראו רן לאור, 'בין מציאות לחזון: על השתקפות של העלייה הממונית בדמות הישראלית', מרדכי גאור (עורך), עולים ומעברת 1948-1952 (עידן), 8, ירושלים 1985, עמ' 205-220; אבנר הלצמן, 'בין עולים לוותיקים ברא השפדת העברית', דליה עופר (עורכת), בין עולים לוותיקים: ישראל בעליית הגדולה, 1948-1953, ירושלים 1996, עמ' 312-321; ליסס, שם.

23. הנדל, שם; הנדל כדוטס, שש כנפים לאחר, תל אביב 1964; שלמה שורין, מקום שאין לו שם, תל אביב 1958.

שלא כעולים שבאו בראשית שנות החמישים, ושוכנו במחנות עולים ובמעברות שדיו במקומות גבוליים מיישובי הוותיקים, דכים מהעולים שבאו בחש"ח חיו בקרב הוותיקים. מאין מקומות דיוז זמניים לציבור העולים, שהלך וגדל במהלך קיץ 1948 ובאישית 1949, שוכנו העולים בבתי ערבים שעזבו או גורשו מהארץ בחודשי המלחמה, בערים המעורבות כמו ירושלים, טבריה, חיפה, צפת ועוד.²⁴ העברת העולים למקומות אלה נעדרה לחת להם שיכון ותעסוקה. במסורות הקליטה קיוו שהעולים ישתלבו בשוק התעסוקה של הוותיקים. גם שיכונם של העולים בערים עריכיות כדרומת המלך, לוד ובאר שבע, נבע משיקול דומה. העולים כרמלה ובלור העברו לשם משום שערים אלה נמצאו בקרבת שטח הפדרסים של מושבות הדרום, וכיחוד בעונת הקצוף היה צורך בדייסי עובדות. עולים שהתגוררו בקרבת הוותיקים, שנותם התובנות והתבוננות כלשהי עוד יותר. אף בני הנער שנקלטו בקיבוצים במסגרת עליית הנער, בשנות המלחמה ואחריה, עברו תבלי קליטה לא קלים. מורים ומדריכים דיווחו על קשיי הסתגלותם של הילדים העולים: 'אי האמון בלם בהתנהגותם של ילדים אלה ובתגובותיהם [...]. דרוש היה זמן רב כדי ליצור קשרי אמון בין המתגורר ובין תצביה'.²⁵

יצירות ספרות שבוך תוארה אוכלוסיית העולים בשנת 1948, שרובם באו ממחנות העקורים באירופה ומקצתם מארצות הבלקן, הבלטו את מצוקתם הכלכלית והחברתית בשלבי הקליטה הראשונים שלהם בארץ. ביטוי חיף יותר על תבלי קליטתם של העולים כתבו סופרים שדיו עצמם עולים בשנות המדינה הראשונות, יוצאי אירופה או ארצות המזרח. שנים אחד כך כתבו הנקלטים על אותה תקופה במבט רטרופוסקטיבי, כמו למשל אהרן אפלפלד בספרו מכות האור, סמי מיכאל בספרו פחונים וחלומות, שמעון בלס בספרו המעבר, או אלי עמיר בספרו תרגול כפרות. בסיפורים מתארים העולים את המציאות המנוכרת שנקלעו אליה. סיפורים רוויים תחושות של השפלה, עלבון וניכור, מדידות וביקורת כלפי הקולטים, המראים התנשאות ואטימות התובעים מן העולים לאמץ את ערכיהם ללא שהייה, ואין בהם רגישות להתבוננות ולמסורתם.²⁶

הדימוי הדרד של העולים עורר את חששותיהן של האליטות הוותיקות מפני ציבור העולים. הן חששו מפני השפעת העולים על צביונה של החברה הישראלית החדשה הצומחת בארץ, ועל כן גבר רצונן לשלוט בהבונת אוכלוסיית העולים במחירי תרבות שגורא נבונים בעיניהן, כמו 'כור היתוך' או 'מיוזג גלויות' על פי הגדרתו של בן-גוריון.

24 העברת עולים לשכונות ולערים עריכיות נטושה במהלך המלחמה בקיץ תשי"ח נבעה במידה רבה משיקולים מדיניים וביטחוניים למנוע מהעולים, שברחו או גורשו, לשבץ לבתייהם, ראו רוד בן-גוריון, כוללתם ישראל, חל אביב 1957, עמ' 161-163.

25 תנן ריינצלה, נוער בונה ביתו, חל אביב תשי"ג, עמ' 22; הכהן (לעיל, הערה 9).

26 אהרן אפלפלד, מבנת האור, חל אביב 1981; תבלי, סיפור חיים, ירושלים 1999; סמי מיכאל, פחונים וחלומות, חל אביב 1987; שמעון בלס, המעבר, חל אביב 1964; אלי עמיר, תרגול כפרות, חל אביב 1983.

שיבונו לעצב זהות קולקטיבית בחברה המתהווה בארץ ברוח האידאליסטי שטפחו בתקופת המנדט. התנאי להשגת עידים אלה היה שליטה בתהליך הקליטה של העולים, שהשגתה הייתה כרובה בהיערכות הפוליטית. מכאן נבעה התחרות בין התנועות, וכל אחת מהן ביקשה לגייס את תמיכת העולים להגדלת כוחה הפוליטי. הפעילות של המפלגות לגיוס העולים אל שורותיהן, החלה כבר בחורף 1948, עוד לפני כינון המדינה. אספות הסברה נערכו לעולים בכל היישובים שבהם התגוררו, ובכל יישוב עמלו פעילי המפלגות לרכז את העולים לאספות הסברה, אך בעיקר עסקו בכך מפלגות הפעילים.²⁷ התנהגות בארץ הייתה ערה לבניות הקליטה של העולים, שהיה כוח להשפיע גם על עמדותיהם במישור החברתי והפוליטי, מאחר שקשייהם היו חלק מתהליך השתלבותם בציבור הוותיק בארץ.

ההתמודדות על השליטה במוסדות הקליטה

התמודדות בין המחנות הפוליטיים על לב העולים הלכה וגברה לאורך קום המדינה. הוצאות לכנסת, שנוערו להדריך באוגוסט 1948, נדחו בשל המלחמה ל-25 בינואר 1949, וההיערכות לקראת הבחירות העלו את המוח במפלגות. בשנת 1948 עמדה המערכת הפוליטית בפני שינוי בתפקודה קליטת העולים. בתקופת היישוב התבססה בניית החברה בארץ על פיתוח מוסדות שעליהם חוסל לקלוט ולהדריך את העולים החרישים שעלו ארצה בצורה אטית. חלק חשוב בקליטת העולים נעשה במסגרת התנועות והמפלגות שלעולים הייתה זיקה אליהן. אולם עם כווא ארצה של עלייה גדולה היה נחוץ שינוי בדרך קליטת העולים. המוסדות שפעלו בטרם קום המדינה לא היו מסוגלים לקלוט את העולים במסגרותיהם כפי שעשו בעבר, הן בשל ממדיה הגדלים של העלייה הן משום עור במגע בלתי אמצעי בין הוותיקים לעולים, דרוב הטיפול העבר ליד מוסדות הממשלה והמוסדות, הוזה אומר למסגרות כירורגיות.²⁸ כירי המוסדות הצטברו סמביות מפליגות והתרכו כירורג בוח רב. השליטה במוסדות המוסקיים על העלייה והקליטה הייתה עשויה להיות בלי רב חשיבות במאבק על העולים, והיא מיקדה סביבה את תשומת לבן של התנועות השונות.

מאחר שחלק ניכר מן העולים לא הודרו עם מחנה פוליטי מסוים, ובתקופה הראשונה לשוהייתם בארץ לא התמצאו העולים במערכת הפוליטית, גדל משקלו של גורם הזמן. מאחר שלפעילות הסברה והינך אידאולוגי נדרש זמן פוזק זמן ארוך, והמקד המאבק בתפיסת השליטה בארגונים ובמוסדות המוסקיים על קליטת העולים, שבאמור בשלבי הקליטה הראשונים הייתה תלותם של העולים בהם גדולה ביותר. במפא"ר הריגשו כי

27 בעיתון דבר דיווחו על מקום האספות, שמוח המוצים וסוגי התפעלות ראו למשל דבר, 5.3.1948, עמ' 9. הדעות כאלה חוזר ופורסמו מדי שבוע.

28 תבוח (לעיל, הערה 8), עמ' 26-34.

מה שיושג בסוחר הקצו, השפעתו על ההתפתחות הפוליטית והחברתית כעתיד תהא מרהיבת לבת. משום כך התנהג מאבק בין המתנות הפוליטיים בתוך המדינה על חלוקת הסמכויות ביניהם.

בשנה הראשונה למדינה, בתקופת התהוותו של המנגנון הכיורוקרטי ועיצובם של מוסדות המדינה, היה להנהגה השלטת מרחב פעולה גורל במיוחד, משום שהמחוקקים בשלטון יכולו לקבוע לא רק את תחומי הביצוע, כגון אילו תיקים יימסדו לכל אחד מהשותפים בקואליציה, אלא את היקף סמכויותיהם ותחומי הפעולה של כל אחד ממשרדי הממשלה. כך העניקו למשרד הביטחון סמכויות רבות שהיו להן השפעה בתהליך הסוציאליזציה של העולים, הריב יותר ממה שהיוו תחומי הפעילות של המשרד.²⁹ זאת בשעה שממשרדים אחרים נשללו סמכויות שהיו אמורות להיות חלק מפעולתו. למשל, למשרד הבריאות לא הייתה שליטה על האורגנים שהעניקו ביטוח ושרירותים רפואיים למרבית האוכלוסיה, ולמשרד העלייה צומצמו הסמכויות לתחומים מגהליים משוללי השפעה על העולים וקליטתם. חשיבות מיוחדת הייתה למשרדים שחולשו על צרכיהם החיוניים של העולים, כמו ריוד ותעסוקה, לאלה הייתה השפעה גדולה ביותר על העולים בשל תלותם בשירותיהם.³⁰

מידת השפעתן של המפלגות, שלהן נמסדו תיקים אלה, לא נקבעה רק על פי עיצוב עקרונות המדיניות של כל משרד, אלא גם בתהליך הביצוע. מאחר שהמנגנון איש ברובו בחברי המפלגה של השר שעמד בראש המשרד, הייתה נאמנותם של השרים נחונה בראש ובראשונה למפלגתם. ככל שהמשרד היה מופקר על ידו שירותים שהעולים נזקקו להם, כמו משרד החינוך, השיכון, העבודה וכו', כן גדל ערכו של המשרד מבחינת השפעתו הפוטנציאלית על העולים, ולכן המפלגות השתתפות בשלטון חשקו בו. תוצאותיה של התחרות בין המפלגות היו קשות לעולים. המפלגות 'מנהלות' ביניהן

תחרות פרדעה אחת נגד חברתה, כתב עיתונאי במעריב, 'חסנה זו מרעילה את האווירה [...]. אי התחשבות במצב הקשה של תנאי המלחמה ורדיניות מפורדות בשטח השיכון, סידור ראשון, שכירת תנודות וכו'. האופוזיציה מימין ומשמאל מסיתה: הממשלה מחויבת לתת! ואם היא אינה נוחתה, סימן שאינה רוצה לתת. ולכן – תצביעו בעדנו. אמנם מצד שני, יפו היא כיום גן העדן של בעלי 'הפיתקאות', ופתק הוא שיטתה של מפלגה ידועה למדי ואין אפילו צורך לפרש בשמה'.³¹

ביפו נמסרו סמכויות השיכון של העולים לממשלה, לצבא ולסוכנות היהודית, רשויות אלה התנגשו ביניהן, וכל אחת הגנה על העולים שהיו בחסותה: 'רשות אחת נהגת הפקרות באנשי החסות של הרשות השנייה [...]. תנאי המלחמה מונעים במידה רבה את האפשרות לתת את היעט במלוא הצורך וההיקף על קליטתם הרוחנית והתרבותית של

29 שם, עמ' 157-169.
30 תני צחק, 'משרד העבודה בראשונה של גולדה מאיר: עבודת ודקטור, אטיביסטיס חופה, 2010.
31 ד"ר דוד גלעד, מעריב, 14.11.1948, עמ' 2.

העולים, רוחו במעריב.³² כשתיאר העיתונאי את שיכון העולים בדמלה, כתב: 'יש לקוות שברמלה לא יחדו על אותן השגיאות ששנו כיפו, ושהפכו אותה לעיר של "קללה"'. אולם לא כפי שציפה העיתונאי, גם כשרדבר בגוף אחד, כדוגמת הסוכנות היהודית, לא נמנעה התחרות בין המפלגות. בעולים שהועברו לדמלה סיפל אגף הקליטה שליח מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית, בראשותו של יצחק רפאל, ממנהיגי 'הפועל המזרחי'. רפאל התאמץ להתחרות בהשפעתה של מחלקת הקליטה בסוכנות היהודית, שהמנהל שלה היה גיורא יוספסל, איש מפא"י.³³ לבר מהסיפול כשיכון העולים עסק משרד העבודה בשילוב העולים בתעסוקה, במתן הכשרה מקצועית לעולים, שהיה עור אפיך של השפעה על גיוס תמיכת העולים במפלגה ששלטה במשרד העבודה. בשנות המדינה הראשונות, כשגבר גל העלייה, גולדה מאיר, שעמדה אז בראש משרד העבודה, החיבה והגבירה את פעילותה בתחום השיכון והתעסוקה וכונתה: 'שרת המעברות'.³⁴ ככל שהלך וקרב מיעד הבחירות עוד החריף המתח בין המתנות הפוליטיים. לקראת הבחירות החלט כיצד הפועל הציוני (אוגוסט 1948), כי השיפול בעלייה יפוצל לשתי מחלקות: מחלקת העלייה ומחלקת הקליטה. לאלה הייתה השפעה ישירה על העולים, ולכן כל אחת מהמפלגות רצתה לשלוט במחלקות אלה. מפ"ם ודרשה את מחלקת העלייה. עד אז עמד בראש מחלקת העלייה מנהיג הפועל המזרחי משה שפירא. הוא התנגד בתוקף להצאת מחלקה זו מידי מפלגתו, ואמנם החלט להשאירה כרשותה. לראש מחלקת העלייה נבחר רפאל.³⁵ אלא שחלק מתפקידי המחלקה נגסו מחלקות אחרות. המורלר לענייני העולים במודח התיכון, שהוקם כיומת מפ"ם, נוער תחילה לפעיל במסגרת מחלקת העלייה; אך בלחצה של מפ"ם הופרד בתוך זמן קצר והפך למחלקה עצמאית בראשות יעקב וורבל (מפ"ם).³⁶

התפקיד החשוב ביותר כטיפול בעולים נוער למחלקת הקליטה, שעל הקמתה החלט כמושב הוועד הפועל הציוני. מפלגות אחרות התחרו על מחלקה זו. בראשה הוצב צבי הרמן, איש הציונים הכלליים. בלחצה של מפ"ם צורף מטעמה לראשות המחלקה גם יזורה כדוגנסקי. אולם עד מהרה יוספסל ממפא"י, שהתמנה למנהל המחלקה, היה לרוח החיה בה. אישיותו הדינמית של יוספסל והגיבוי שקיבל ממשרדי הממשלה לפעולת מחלקתו סייעו להגברת כוחו ולשליטתו במחלקה, אך שלא עמד בראשה. מחלקת הקליטה צברה כידה סמכויות מפלגות הנוגעות לעולים ומעמדה של מפא"י בה היה דומיננטי.³⁷

32 שם.
33 על התחרות שניסשה בין שתי מחלקות אלה במרחבי פעולה שונים של קליטת העולים, ראו הבין (לעיל, הערה 8), עמ' 26-29.
34 צורף (לעיל, הערה 31).
35 'ישיבת הנהלת הסוכנות, 7.9.1948, אצ"מ, 46/2.
36 'דוח לקונגרס הציוני ה'כ"ג', ירושלים, אב תשי"א, עמ' 264.
37 'ישיבת לשבת מפא"י, 1.8.1948, אצ"מ, 25/48.

להלכה עדיין נותר בידה של המחלקה לעלייה מגוון של תפקידים, אך למעשה נשמט מדיה חלק גדול מהתפקידים האלה מאחר שפעילותו של 'המוסד לעלייה ב' היתה רומנטית במשרדים הארץ-ישראליים בארצות המוצא של העולים. למפלגות הפועלים הייתה השפעה רומנטית בפעילותו, והוא זכו לגיבוי ממוקדי הכוח הפוליטיים שהיה קשור אליהם.³⁸

במפא"י ארגנו אספות הסכרה לעולים ביישובים ברחבי המדינה, ובהן הוצאות, מסיבות ופעילויות אחרות.³⁹ המפלגות פנו גם אל בעלי השפעה מקרב העולים על ערוותיהם, וגייסו אותם לפעול במטה הבחירות להגברת השפעת המפלגות על העולים. פעילות זו עוד גברה עם כואם של המוני העולים מארצות המוצא מאז 1949 ובשנים 1950-1951. בספרו של אפרים קישון סלאח שבתאי תוארה אותה מציאות מנקודת מבט האודרנית של העולה, שנלכד בתוך התחרות הפרועה של המפלגות השונות על קולות הבוחרים מקרב העולים החדשים.⁴⁰

קשיי קליטת העולים בקיבוצים

להנהגת מפא"י היה עימות הדף לא רק עם מחנות פוליטיים אחרים, אלא גם בתוך מחנה הפועלים עצמו. הקמת מפ"ם, בינואר 1948, עודדו את הדיכוי בתנועה, המחלקות בין מפא"י למפ"ם הפכה עימות מר.⁴¹ נכזבו גם ציפיותיה של הנהגת מפא"י לסייען של התנועות הקיבוציות בתכנית קליטת העלייה. לקיבוצים היה חלק מרכזי בפעילות העלייה כשרם הקמת המדינה, במסגרת המוסד לעלייה ב בארצות הנולה ובפעילות התנועה בריכוזי היהודים באירופה. במסגרת אלה היו פעילים כיוזם אנשי 'הקיבוץ המאוחד' ואנשי 'השומר הצעיר', שדרכו חבריהם הורו עם מפ"ם. אנשי מפא"י ביקשו לשנות את מערך הכוחות. הם רצו להגביר את קליטת העולים בתוך מסגרות תנועתם, והיינו בקיבוצים בעלי זיקה למפא"י. אולם קליטתם של העולים בקיבוצים אחרי קום המדינה נראתה כעיתית. הניסיונות של הקיבוצים, לקלוט בתוכם עולים שהגיעו בשנות המנדט האחרונות, אכזבו מאחר שרכים מהעולים, שהקיבוצים התאמצו לקלוט במשקיהם, עזבו אותם.

38 ישיבת הנהלת הסוכנות, 10.1.1949, צ"מ, 46/2; י' דיננסקי, ארכיון אישי, אי"מ, יצחק רפאל, לא זכיתי באור מן התפקיד, ירושלים 1981, עמ' 54-56.

39 ראו למשל ההערות על הפעילות ביישובים בדרכי הארץ, דבר, 22.10.1948, עמ' 5; שם, 28.12.1948, עמ' 3.

40 אפרים קישון, סאלח שבתאי, מערכונים שכתב קישון בשנות התינוקות, להקת הנחל, הספר עובד למס קולנוע ב-1964, מפיץ: מנחם גולן, חסידים: אפרים קישון, ולמחזמר בת'אטרוני הבימה ב-1988.

41 אוניטה שפירא, מפיטורי הרמ"א ער פירוק הפלמ"ח: סוגיות במאבק על הנהגת הביטחונות 1948, חל ארבע השנים, עמ' 66-69.

'המדינה תסרה יהודים': העולים במלחמה ובפוליטיקה

מציאות דומה הייתה גם בקרב הנערים שנשלחו לקיבוצים במסגרת עליית הנוער. אנשי הקיבוצים קיוו שהנערים יהיו עתודה של חברים בקיבוצים הוותיקים ובהקמת קיבוצים חדשים. אולם הבוגרים התלבטו כאשר להמשיך דרכם. צבי פלדמן נשלח לקיבוץ אפקים במסגרת עליית הנוער. בתום לימודיו התגייס לפלמ"ח עם חבריו בדכשדה. הוא סיפר כי משהשתלמה שנת ההכשרה שלהם היה עליהם להחליט על המשך דרכם:

חלק מאיתנו תשו כי שילמו את חובם לעם היהודי וליישוב המתחדש, באוכך משפחתיהם, בעלייה, בהתיישבות בקיבוץ אפקים ובהכשרה בפלמ"ח. הם תשו כי מיצו את תרומתם ועתה עליהם לראות לעצמם. הם רצו למצוא לעצמם פינה שקטה להקים משפחה ולשקם את חייהם. אך היו אחדים ובהם אני, שראו את הדברים אחרת. ההרגשה הייתה שדווקא משום שבאנו משם, עלינו לראות את עצמנו כחלק מהחלק היסודי גדול, שובנו לחיות בימים שהוא מתחלל ומתכווץ, לבנות ולהתיישב. במלאות שנה לבואנו לשם, נערכה אסיפה מבעית, ובה נדרש כל אחד להצהיר על עמדתו לגבי דרך ההגשמה שלו. רק מחצית הקבוצה הצביעה בעד ההצעה ולהקים קיבוץ חדש.⁴²

בשעה שבשנים שלפני קום המדינה נמו יותר עולים ללכת לקיבוצים, הרי שבתקופת מלחמת העצמאות – מרצמבר 1947 עד סוף פברואר 1949 – ניכרה ירידה חלולה בקליטת העלייה בקיבוצים, רק אחוזים בודדים מהעולים הגיעו לקיבוצים. הסיבה העיקרית הייתה שרכים מהקיבוצים היו יישובי ספר, ומצאו בחזית הלחימה, רוב חבריהם היו מגויסים לפלמ"ח שבסיסו היה בקיבוצים, ומשום כך הם גם לא התפנו לעסק בקליטת עולים בפי שעשו בשנים שקדמו למלחמה. רוב העולים שהגיעו בתקופה זו שוכנו בבתי עולים, וחלק ניכר מהם שוכנו כאמור בערים ובשכונות הנמושות של הערים. הם לא התנסו בחיי קיבוץ, כמו העולים שהגיעו לקיבוצים כמה שנים קודם לכן כשהיו בדאשית צעריהם בארץ. מסיבות אלה ואחרות רוב העולים העדיפו להתגורר בערים ולא בקיבוצים.⁴³

על ניסיונות הקליטה המאוכזבים של עולים בקיבוצים נוספו העוועים שעברו על הקיבוצים עם המעבר משלטון המנדט לשלטון המדינה. תופעת עזיבת הקיבוצים, הן של עולים חדשים הן של ותיקים, ודעו מבונה בקיבוצים והגבירו את התלבטות אנשי הקיבוץ כיחם לסיבוי קליטת אנשי העלייה הגדולה, שציפו לבואו לאחד קום המדינה.⁴⁴ אנשי הקיבוצים דאו שליחות לאומית בהקאת עולים, עם זאת הסירידו אותם

42 ארכיון קיבוץ אפקים, אי"מ, וראו כותר וולף, צבי פלדמן איש תנכ, עומר 2010, עמ' 54; רחל כזן פרידמאן, החלוצים שנתנו מאחור: קליטת העלייה בקיבוצים, 1948-1954, דבר אפעל 2012, עמ' 109.

43 בתן פרידמאן, שם, עמ' 112-137.

44 ברוך כנרי, לשוא את עמם, חל אביב 1989.

ניסיונותיהם הברשלים לקלוט אותם במשקיהם. העלייה הגדולה איימה על מעמדה של התנועה הקיבוצית בחברה המתנווה בארץ. בן-גוריון לחץ על הקיבוצים לקלוט בתוכם את העולים החדשים והודי אותם: 'אם תקיפו עצמכם כחומת סין, תפסח עליכם ההיסטוריה'. למרות ניסיונות הקיבוצים לשלב בתוכם עולים, הם עמדו חסרי אונים מול המציאות שטפתה על פניהם. למציאת לבם של חברי הקיבוצים התערער מעמדם והיקרתי של הקיבוצים בתוך זמן קצר.

האליטה החברתית ויחסה לעולים

בקרב אנשי רוח וסופרים, שהיו מעורבים בטיפוח הזהות הקולקטיבית בקרב אנשי היישוב היהודי בתקופת המנדט, שררה חרדה מפני העולים ומפני השפעתם על המרחב הציבורי בחברה החדשה הצומחת במדינה. חששם היה כי עלייה גדולה, הבאה בבת אחת, עלולה לסרף את ההישגים שכבר הושגו, ולכונן את התפתחות החברה הישראלית בכיוונים שלא תחא עליהם שליטה. הם ביקשו לשמר את אופיו ואת צביונו החברתי והתרבותי של היישוב שכבר התהווה, ולהשליט אותו בקרב העולים החדשים. נתן אלתרמן הציג את דגשות הוויכוח לגבי העולים:

כליל ההגדרה, בהיות כוכב דואג,
עת כי עומסים אנו את הבאים בחשכה,
עת כי נושאים אנו את חיייהם על גב,
חשים אנו את חרדת נשימתם
ואת אנקת גופם הדך והניגף.
אך גם את כפתם נסגרת על גורנו
העם ידבה בארץ, לא בכת גרים
נתעה בהמונו. אבל מלחמת שנים
סמיה וקנאית בו תשתחל כחוט
המבחין תבוא בו ומחדירים,
לאחרין אם ישתנו ריחיו את הגרעין
או הגרעין ישתן את אבן הריחיים.⁴⁵

על מנת להבטיח את המשך התפתחותו של הצביון החברתי שטיפחו כחוקפת היישוב, היו מוכנים הסופרים ואנשי הרוח לשחק פעולה עם בן-גוריון ולפעול בקרב העולים למען 'מיזוג הגלויות'. בן-גוריון היה כאמור ער לסוגיה זו כבר בשלהי 1947, עם מינוי הוועדה לעלייה ולקליטה של העולים. תשומת לב לעניין גברה בקיץ 1948, בשעה עלייה

45 נתן אלתרמן, 'דף של מיכאל', עיר היונה, תל אביב 1957.

'המדינה חסרה יהודים': העולים במלחמה ובפוליטיקה

הלכה וגדלה כמהירות. עוד בשטם שכנו הקרבות זימן בן-גוריון סופרים ואנשי רוח ושוחז אתם על האפשרויות לפעולה. זמן קצר לאחר הבחירות לכנסת הראשונה זימן בן-גוריון פגישה עם קבוצת סופרים ואנשי רוח לדון כיצד יוצא דמות האומה.⁴⁶

סיכום

מנהיגים ואנשי ציבור דברו לדבר על חשיבותה של עלייה גדולה המגשימה את החזון היהודי המסודרת על שיבת ציון וקירוב גלויות, שהיה לאתום מרבית של הדעין הציני. בן-גוריון הוסיף גם את התיבשים הדמוגרפים והביטחוניים של עלייה גדולה, תדומת העולים לחיזוק כוחו של היישוב והוספת תגבורת לכוח הלוחם במלחמה העצמאית. דברים אלה לא שיקפו את הדגשות המעורבים שהיו לוויכוחים כלפי העולים שבאו ארצה. רבים מדעילים בתש"ח, ואלה שכאו אחרים, חשו מושפלים ומנוכדים בדאשית צעדיהם כארץ. אף מי שנמצאו בשורות הלוחמים חשו בוללול ובוהות, מה שהוליד ברבות הימים את האשמה שהונחה בראשי המדינה שבמלחמת העצמאות הם הפקירו את חיי העולים החדשים ניצולי השואה. דבריו של בנימין הרשב:

רוד בן-גוריון
סלל
את הדרך אל דרך בורמה, העוקפת
את הדרך אל דרך הבידה ירושלים,
בעצמות נערים מן השואה.
[...]
על עצמות נערים מן השואה
סללנו את הדרך העוקפת
העולה לירושלים.⁴⁷

השענות נגד ההנהגה נעצו בעיקר לדרך הקליטה החברתית של העולים על היבטיה השונים. סופרים מבני העלייה וגדולה, שעלו בשנות המדינה הראשונות ותוארו ביצירותיהם את המציאות של קליטה העולים, מתחו ביקורת על הטרוריות הציניית-צדקנית והצינית לדעתם. הם הדגישו שהעולים היו קלף משחק בידיהם של עסקנים

46 רבי סופרים, 27.3.1949, תל אביב תש"ט. פגישה נוספת, שהתקיימה באוקטובר 1949, עמדה בולה בכל החששות מפני השפעת העלייה על צביונה של החברה החדשה המתנווה במדינה, וראו הכותן (לעיל, הערה 8), עמ' 145-156.

47 גבי וניאל, איצור 2, תל אביב 1986, עמ' 199-200, וראו גם סיון (לעיל, הערה 11), עמ' 73. נתונים על הכוח הלוחם במלחמת העצמאות ועל הנופלים במלחמה, ראו סיון, שם, עמ' 15-116, וראו גם שפירא (לעיל, הערה 11).

פוליטיים מצד אחד, וכידי האליטה היישובית וחוקיקה, שביקשה למחוק את ההוות והתבונות של העולים ולהמירה כערכים שאותם נשאה על גס, מצד אחר.

למרבית הפודקס, באותה שעה העולים לא העלו על דעתם את גורל המורא שהטילו הם עצמם על הוותיקים. לא דק ההנהגה הפוליטית חרדה מפני כוחם של העולים הדיכים ומן הפוטנציאל שלהם לשנות את המפה הפוליטית בארץ ואת יחסי הכוחות בין המחנות הפוליטיים שנוצרו בתקופת המנדט, גם האליטה ההתרבותית והוותיקה חרדה מן האפשרות שעולים רבים, שרקעם התרבותי שונה מזה שהתהווה ביישוב, ישפיעו על צבינה של החברה החדשה המתהווה במדינה ויטביעו בה את חותמם.

רוח העולים בתש"ח היו יוצאי אירופה, משאית הפלטה. הבעיות שהתעוררו בדרך קליטתם היו מעין קדימון בעיני אנפין לעלייה וגדולה ההטרורגית שהגיעה ארצה בשלוש השנים הבאות, מאוצות אסיה, אפריקה ומזרח אירופה. קשיי הקליטה של עלייה זו היו מסוככים וקשים עשרת מונים מאלה של עולי תש"ח. היישוב היהודי בארץ, שהיה שקוע במלחמה קיומית והמשק הכלכלי שלו התערער, לא היה מסוגל לתת מענה לצפייתיהם של רבבות העולים. בקיץ תש"ח, בוויכוח שהתעורר בין מנהיגי המפלגות בשאלה אם לאפשר עלייה גדולה באותם תנאים קשים ששררו בארץ, לא הייתה אחידות רעים. במסתייגים מעלייה גדולה עמדו קפלן (מפא"י), שר האוצר ובכיר השרים בממשלה, ושפירא, מנהיג הפועל המזרחי שר הכריאות, וכן ראשי המפלגה הפרוגרסיבית השותפה בממשלה. הם צפו קשיים גדולים בעלייה המונית. אולם בסופו של דבר גבר כוחם של מי שציררו בעלייה גדולה וכלתי מבוקשת על אף קשיי הקליטה.⁴⁸ אלה קבעו את בואה של העלייה ההמונית לישראל בשנים 1949-1951, עלייה שהכפילה את האוכלוסיה היהודית בישראל בתוך שלוש שנים. מאורע שלא היה דומה לו בארצות אחרות.

רשימות ראשונות של פעילות פוליטית ערבית בחסות מפלגות ציוניות

אורנה כהן

מבוא

בקיץ 1949 תמו דיונים של ועדות שביתת הנשק בין ישראל למדינות ערב. במדינת ישראל התגוררו אז כ-156 אלף אזרחים ערבים מתוך כ-1.3 מיליון תושבים פלסטינים שהתגוררו בשטחיה של ארץ-ישראל המנדטורית ערב מלחמת 1948.¹ השלכותיה של המלחמה ניכרו בכל תחומי חייהם של הערבים שהתגוררו במדינת ישראל לאחר הקמתה, ובכלל זה בתחום הפוליטי. המפלגות הערביות שפעלו בארץ לפני המלחמה התפרקו, והמציאות המקומית הקשה מאור על הקמתן של מסגרות פוליטיות ערביות חדשות, שכן העליות הפלסטיניות הפוליטיות, התברורות, הכלכליות והדתיות, דוברה בבלה, עזבה את הארץ במהלך המלחמה. על כך יש להוסיף את הלם המלחמה ואת התבוסה הערבית הכוללת, את הממשל הצבאי שהוכרז כיישובים הערבים ואת הפיצול הפנימי בקרב האוכלוסייה הערבית, שהיה תוצאה של פיזור גאוגרפי ושל חלוקה דתית-עדתית כמו גם של מדיניות ישראלית מבוגנת. 'המפלגה הקומוניסטית הישראלית' (מק"י) הייתה המסגרת הפוליטית היחידה שבפעילותה כרחוב הערבי אחרי מאי 1948 נמשכה והווייה הפוליטית של הערבים הפלסטינים ששרדה בארץ בתקופת השלטון הבריטי.²

המפלגה הקומוניסטית השתייכה לאחר משני זרמים עיקריים שבמסגרתם פעלו פוליטיקאים ערבים לקראת 'האספה המבוגנת' (הכנסת הראשונה) ובה עצמה: הזרם היהודי-ערבי שאינו ציוני. הזרם השני הוא הזרם הציוני, קרי רשימות ערביות שגורו

1 את המלחמה שפרצה בסמוך לקמת מדינת ישראל, מאורע מכונן בתולדות העם היהודי ובקורות הערכים הפלסטינים כאחד, בחתרי לכנות בשם 'מלחמת 1948' ובמעשי משמוש בשמות 'מלחמת העצמאות' או 'קפרי' (האזינו), כפי שמכנים את המלחמה חלק מהערכים. כמו כן העדפותי שלא להשתמש במונחים כמו 'ערביי ישראל' או 'זמגוד הערבי', מונחים שאינם מקובלים על הרוב המכריע של האוכלוסייה הערבית בישראל היום, אלא במונחים: 'אזרחים הערבים בישראל' או 'אזרחים הערבים'.

2 על הארגונים המוסדות הפוליטיים בקרב החברה הפלסטינית לפני 1948, ראו כיון אליהות, אל-קיאראת ואלי-מואססאט אל-סיאסיה' פי פלסטין, 1948-1917 (המבנה והמסודות הפוליטיים בפלסטין, 1948-1917) בייחוד 1986 (בערבית).

תוכן העניינים

7	מרכיבי כריזון ומאיר חזן / הקדמה
11	יובל גלבר / התפתחויות בחקר מלחמת הקוממיות: מבוא מתודולוגי
39	חלק ראשון: מסגרות הפעולה הפוליטית
54	ניר קירד / מעמד המשפטי-חוקתי של המפלגות עם קום המדינה
88	משה נאור / מפקד האוכלוסין הראשון: סטטיסטיקה ודמוגרפיה בתקופת מלחמה וכינוי מדינה
127	מאיר חזן / ישראל בחרת: הדרך אל הבחירות לאספה המכוננת
155	ידיעם וין / בין משק כנפי ההיסטוריה לבין ימי החולין: הרכבת הממשלה הראשונה
179	ניר מן / מסע הנדודים של הכנסת בתל אביב בשנים תש"ז-תש"ט
207	חלק שני: המפלגות
231	אבי כראלי / 'מפלגה ממלכתית' בהקמה: מפא"י כמלחמת העצמאות
264	אביבה הלמיש / מפ"ם כמלחמת העצמאות: מחזית ההלחמה לספלי האופוזיציה
296	אמיר גולדשטיין / מקבוצת לחץ למפלגה: התגבשות מפלגת הציונים הכלליים במהלך מלחמת העצמאות
322	אליעזר דן-יהיא / מפלגות הציונות הדתית כמלחמת העצמאות
344	משה אנוולד / המפלגות החרדיות כמלחמת העצמאות – מכלולות להשתלבות
374	הגית לכסקי / ממפלגת עלייה חדשה למפלגה הפרוגרסיבית
	אופירה גראוויס קובלסקי / תנועת החרות 1947-1949
	אילנה קופמן / מחוץ למחנה הלאומי: הקומוניסטים והמלחמה ב-1948 (פק"פ-מק"י וחליגה לשהודד לאומי)

€ 990.12	217
€ 329	
€ 324	
€ 305.8(A)	
€ 305.409	
€ 482.19	
933.66	
933.09	
€ 355 (ח"ל 59)	
€ 327 (17)	
€ 320.5	
€ 842.409	
€ 369.41	

עורכת לשונית: נורית ולק
עורכת מרכות: שלומית משולם
עיצוב ועימוד: דנון הפקות דפוס, ירושלים
הדפסה וכריכת: דפוס העיר העתיקה, ירושלים

כל הזכויות שמורות © ירושלים, תשע"ד (2014)
מס"ב 3-368-217-965-978

פוליטיקה במלחמה

קובץ מחקרים על החברה האזרחית במלחמת העצמאות

עורכים:

מרדכי בר-און, מאיר חזן

(11)

ישראל גלילי
על-שם
כוח המגן
לחקר
העמותה

אוניברסיטת תל-אביב
ע"ש חיים ויצמן
המכון לחקר הציונות וישראל

ירושלים
יד יצחק בן-צבי

